

МОВИ НАРОДІВ АЗІЇ, АФРИКИ, АБОРИГЕННИХ НАРОДІВ АМЕРИКИ ТА АВСТРАЛІЇ

УДК 811.521

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.5/32>

Дементьєва Т. С.

Київський національний лінгвістичний університет

Вознюк Г. А.

Київський національний лінгвістичний університет

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕДАЧІ ЯПОНСЬКИХ ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ: ПИТАННЯ ВІДПОВІДНИКІВ І «ДИФТОНГІВ»

Стаття присвячена аналізу японських голосних звуків і пошуку найближчих їм відповідників в українській мові, а також висвітленню проблеми японських «дифтонгів» та способам практичного транскрибування / транслітерації цих звукосполучень українською мовою. У роботах українських науковців, присвячених японській фонетиці чи транскрибуванню японської мови засобами української, у переважній більшості випадків можемо знайти згадки про «дифтонги», однак аргументація їх існування відсутня.

У статті розглянуто, проаналізовано та наведено порівняння японських і українських голосних звуків; висвітлено проблематику визначення дифтонгів та з'ясовано, що дифтонги у традиційному розумінні відсутні в обох мовах. У японській мові для опису сполучень голосних використовується термін «послідовність / збіг голосних» та існує певна невизначеність між ним і поняттям «дифтонг». З'ясовано, що на сприйняття збігів голосних як дифтонгів впливають швидкість і акуратність мовлення, а також ритмічна структура японської мови. Також було проаналізовано вимову сполучення /ei/ і в контексті транскрибування / транслітерації нами було виділено чотири різновиди цього звукосполучення у сучасній стандартній японській мові. Було розглянуто варіанти запису українською мовою не лише іменників, а і слів зі змінними елементами, а також складних випадків із послідовністю більше двох голосних звуків. У роботі наведені правила транслітерації всіх можливих комбінацій японських якісно різних голосних звуків як у межах однієї ієрогліфічної основи, так і на стику морфем, при цьому, по можливості, також були враховані правила поєднання голосних звуків в українській мові.

Ключові слова: японська мова, фонетика японської мови, голосні звуки, дифтонги, транскрипція, транслітерація.

Постановка проблеми. Попередні спроби українських японістів створити оптимальну систему транскрипції, що максимально зберігала б японське звучання і задовольняла український правопис, наштовхувалися на проблеми, пов'язані з записом японських голосних, тож це питання потребує глибшого аналізу.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Дослідженнями японських голосних протягом ХХ–ХХІ століть займалися такі відомі японські та західні вчені, як Кіндаїчі Харухіко, Окада Хідео, Іноуе Фуміо, Кубодзоно Харуо, Шін'їчі Танака, Сайтō Йошію, Лоуренс Лабрюн, Тімоті Венс, Отака Хіромі, Кікуо Маекава та багато інших. Натомість серед україн-

ських науковців висвітлення питань японських звуків є поки недостатнім. Варто згадати Комарницьку Т. та Комісарова К. (2012), які серед різних мовних рівнів сучасної японської мови виконали також огляд фонетичного рівня. Федоришин М. (1994), Бондаренко І. (1999), Рубель В. (2009), Бондар О. (2012) тощо представили свої розробки систем транскрипції / транслітерації японської мови засобами української. Докладне порівняння фонетичних систем японської та української мов здійснив Коваленко О. («Система японсько-української практичної транскрипції. Фонетичний аналіз», 2012).

Ми ж спираємося на «Ілюстрації МФА» (міжнародного фонетичного алфавіту; англ. IPA)

японської (Okada, 1999) та української (Pomrino-Marschall, Steriopolo, & Žygis, 2017) мов, доповнені даними наших українських попередників, а також новими дослідженнями японських і західних лінгвістів.

Мета статті – актуалізувати дані про японські голосні звуки, розглянувши питання наявності «дифтонгів» у японській мові та способи запису таких звукосполучень українською мовою.

Виклад основного матеріалу. У сучасній стандартній японській мові нараховується п'ять голосних, артикуляція яких в цілому досить чітка, але не дуже напружена [10]. Прим. авт.: тут і надалі ми використовуємо символи латинського алфавіту для позначення фонем і символи МФА для позначення звуків обох мов.

Фонема /a/ реалізується як неогублений голосний середнього ряду низького підняття [a] [12, с. 117; 10]. Коваленко О. [4, с. 201] (цит. по: Сайтō Йошіо, 1997, с. 84) додає, що більш уточнено цей звук записується як [a], [ɑ], [ä], що демонструє проміжну позицію японського звука між [a] і [ɑ]. Наголошений український голосний /a/ традиційно описується як голосний заднього ряду (або трохи ближчий до середнього) низького підняття. Хоча в ілюстрації МФА [13, с. 353] його позначено звуком середнього ряду [a], за результатами аналізу Вакуленка М. [14, с. 199] цей звук є скоріше голосним заднього ряду [ɑ] (уточнено [ɑ⁺]). Таким чином звук, що в українській мові записується літерою «а» (у наголошеній позиції як у слові «ма́ма») можна вважати найближчим відповідником до японського [a].

Фонема /i/ реалізується як неогублений голосний переднього ряду високого підняття [i] [12, с. 117; 10]. Коваленко О. [4, с. 201] (цит. по: Сайтō Йошіо, 1997, с. 84) додає, що більш уточнено цей звук записується як [i]. Український наголошений /i/ класифікують як голосний переднього ряду високого підняття [i]. Ненаголошений /i/ дещо опущений і втягнутий, але суттєво не відрізняється і може позначатись як [i] [14, с. 204], що дозволяє вважати український і японський звуки /i/ практично повними відповідниками. Крім того в обох мовах /i/ зазвичай призводить до палаталізації попереднього приголосного [12, с. 118; 14, с. 204]: українські приголосні пом'якшуються, а деякі японські навіть перетворюються на інші звуки (пом'якшені алофони фонем /s, t, n, h, z/, напр., ち [çi], し [çi], ち [ɲi]).

Фонема /u/ реалізується як неогублений (вимовляється зі стиснутими губами) голосний заднього ряду високого підняття [u] [12, с. 118; 10].

Точніше його можна транскрибувати як [ü], [u̟], а також [i] у мовленні молодших вікових груп [12, с. 118]. Лоуренс Лабрюн додає, що його фонетична якість варіюється між [u], [u̟], [u̟] і [i], проте огублення присутнє принаймні фонологічно, оскільки гортанний фрикативний /h/ перед /u/ завжди губно-губний ([ф]), тоді як перед /a, o, i, e/ – ні. Це явище було б неможливо пояснити, якби /u/ не містив певного ступеня фонологічної лабіальності [10]. Найближчим відповідником до неогубленого японського [u] в українській мові є «сильно огублений» [u] (літера «у» в наголошеній позиції), який також є голосним заднього ряду високого підняття [14, с. 203]. Зважаючи на це при порівнянні звуків /u/ в японській і українській мовах важливо звертати увагу саме на ступінь огубленості.

Фонема /e/ реалізується як неогублений голосний переднього ряду високосереднього підняття [e] [12, с. 118; 10]. Коваленко О. [4, с. 202] (цит. по: Сайтō Йошіо, 1997, с. 93) уточнює, що цей звук займає проміжну позицію між [e] та [ɛ] і точніше може бути записаний як [e] або [ɛ]. Наголошений український /e/ розглядається як голосний переднього ряду низькосереднього підняття [ɛ], але менш напружений (уточнено [ɛ⁻]). Його ненаголошений варіант описується як більш піднятий, ніж наголошений, тому можливі такі уточнені варіанти запису цього звуку як [ɜ⁺], [ɛ⁺], [ɛ⁻] [14, с. 206-208]. Таким чином звук, що в українській мові записується літерою «е» (у ненаголошеній позиції як у слові «де́рево») можна вважати найближчим відповідником до японського [e].

Фонема /o/ реалізується як огублений голосний заднього ряду високосереднього підняття [o] [12, с. 118; 10]. Коваленко О. [4, с. 202] (цит. по: Сайтō Йошіо, 1997, с. 84) уточнює, що цей звук займає проміжну позицію між [o] та [ɔ], а точніше може бути записаний як [o] або [o̟]. Що стосується української мови, хоча у ілюстрації МФА [13, с. 353] наголошений /o/ позначено огубленим звуком заднього ряду низькосереднього підняття [ɔ], за результатами аналізу Вакуленка М. [14, с. 202] цей звук є скоріше огубленим голосним заднього ряду високосереднього (опущений) підняття [o̟] (спрощено [o]), що дозволяє вважати український (як у слові «ко́рба») і японський звуки /o/ практично повними відповідниками.

Результати порівняння можемо представити в наступній таблиці 1. В дужках вказані уточнені форми запису звуків; зірочкою (*) позначені алофони.

Порівняння голосних звуків японської і української мов

Ряд Підняття		Передній	Середній	Задній	
		неогублені	неогублені	неогублені	огублені
Високе	яп	i (i)	* u / i	ш (ü / ŷ)	
	укр	i * i- / ɪ / ɛ-			u * ʊ
Високо-середнє	яп	e (e / ɛ)			o (o / o)
	укр				o (o) * o+ / o+
Низько-середнє	яп				
	укр	ɛ (ɛ-) * ɜ+ / ɝ+ / ɛ-		* ɜ+	
Низьке	яп		a (a / a / ä)		
	укр			a (a+) * ɐ	

Отже, бачимо, що японські голосні досить близькі до українських і за деякими винятками не становлять проблеми для україномовних людей, однак серед їхніх особливостей варте обговорення таке явище, як «дифтонги», згадки про які можемо зустріти в роботах українських науковців, пов'язаних з японською фонетикою. Частіше за все під «дифтонгами» маються на увазі сполучення голосних /ai, ui, ei, oi/. Так Федоришин М. [9] пропонує три українські відповідники – *i, i̇, ï* – для японського /i/: на початку слова та після складового *n* – *i*, у дифтонгах та у прикметникових закінченнях – *i̇* (才 /sai/ «сай», талант; 荒 *ï*, «арай», *грубий*), а після голосних у складних словах, у віддієслівних іменниках та суфіксах, де відбувається йотація, – *ï* (差異, /sa.i/ «саї», *різниця*; 洗 *ï* «раї», *миття*). Бондаренко І. зауважує [3, с. 80], що в японській мові присутні три дифтонги ([ai], [oi], [ui]) і в контексті практичної транскрипції пропонує [3, с. 81]: «На кінці ж складів, що закінчуються редукованим голосним [i] (як і при транскрибуванні дифтонгів: [ai], [oi], [ui]), слід використовувати літеру *i* з відповідною позначкою (̇) – *i̇*. [...] ...[кірей-на] – *красивий*; [субарасі] – *чудовий*; [реїгаї] – *виняток*...». Біляніна Т. і Соколовська М. [1, с. 5] стверджують: «Вимовлений один за іншим голосний (та напівголосний) звуки можуть утворювати один склад. Таке поєднання звуків називають дифтонгом. У японській мові є такі дифтонги: /ай/, /ой/, /уй/, /ей/. [...] Усі дифтонги у японській мові спадні, тобто перший голосний сильний, другий – слабкий. [...] ...не завжди поєднання голосних /a/, /y/ з голосним /i/ утворює дифтонги. У деяких випадках кожен з голосних є складотворним, наприклад: 貝 *каі* – /кай/ (молюск), але 下位 *каі* – /каі/ (нижчий ранг)». Коваленко О. зазначає [4, с. 201]:

«У дифтонгах /ai, ui, oi/, після голосних, японський /i/ вимовляється як нескладотворчий [i̇], аналог українського нескладотворчого /i/, що на письмі записується як «й̇»». І лише Комарницька Т. і Комісаров К. [5, с. 59] пишуть, що: «Дифтонги в японській мові відсутні». Такі твердження попередників наводять нас на запитання: чи варто при транслітерації диференціювати флексії різних частин мови, адже в усіх випадках це змінні частини? Чому українські науковці стверджували про наявність «дифтонгів» у японській мові? Що малося на увазі, коли вживався термін «склад» стосовно японських слів? Ми припускаємо, що твердження про наявність дифтонгів у японській мові пов'язане з довготривалим впливом російської системи Є. Поліванова (яка допускала їх існування) на спроби створення систем транскрипції / транслітерації японської мови українською.

Якщо розглянути визначення «дифтонгу», бачимо, що це «...два голосних, які утворюють один склад, чим і забезпечується їх фонетична цілісність. [...] Слід зауважити, що останнім часом дифтонг і трифтонг стали трактувати не як поєднання двох чи трьох звуків, а як один голосний звук, який складається з двох чи трьох елементів, що утворюють один склад.» [6, с. 125], тобто фактично мається на увазі один склад з одним голосним, тембр якого змінюється при артикуляції. Кочерган М. додає: «Дехто схильний вважати, що дифтонги є і в українській мові. Як приклад наводять слова типу *мій, гай, дай*. Однак для такого трактування звукосполук [i̇i], [ai] підстав немає, бо в інших формах цих слів [i̇] відходить до іншого (наступного) складу (моя [мо-ja], гаю [га-ju], а у слові *дай*, крім цього, [j] належить до іншої морфеми» [6, с. 125].

Що стосується японської мови, Лабрюн пише, що послідовність двох різних (іноді також трьохчотирьох чи більше) голосних дуже часто зустрічається в сучасній японській мові: засвідчені всі можливі комбінації п'ятьох голосних і кожен звук у цих сполученнях представляє одну мору та чітко артикульований. Цитуючи Такаяму Томоакі (2003), він відмічає, що послідовності «голосний + u», за винятком стику морфем (買う /ka.u/, купувати; 思う /omo.u/, думати тощо), еволюціонували в довгі голосні, палаталізовані чи ні: /iu/ → /ju~/, /eu/ → /jo~/, /au/ → /o~/, /ou/ → /o~/ [10], з чого ми можемо зробити висновок, що японські послідовності голосних скоріше еволюціонують у довгі голосні, ніж зіллються у справжні дифтонги.

Загалом у роботах японських науковців можемо зустріти два терміни, пов'язані зі сполученням голосних: 重母音 («джібоїн») або 二重母音 («ніджібоїн») – дифтонг і 連母音 («ренбоїн») – послідовність / збіг голосних.

Лабрюн зауважує, що термін «дифтонг» часто використовується у фонетичних описах японської мови, однак визначення того, що різні вчені мають на увазі під «дифтонгом», не завжди є точним [10]. Отака Хіромі наголошує, що при розгляді японських голосних терміни «дифтонг» і «збіг голосних» не завжди чітко розрізняються [15, с. 1–2]. В результаті аналізу визначень, запропонованих багатьма дослідниками, Отака резюмує, що для опису «збігу голосних» використовують такі вирази, як «рідко усвідомлюється як один голосний», «два рівноправно пов'язані голосні», «між двома голосними існує акустична межа» [15, с. 2], а «дифтонги» у більшості визначень описують як: «розглядається як один голосний», «немає межі між двома голосними», «якість звуку плавно змінюється від одного голосного до іншого» [15, с. 5]. Аналіз робіт японських дослідників, проведений Лабрюном, демонструє, що деякі науковці проводять різницю між «дифтонгом» і «збігом голосних» і вважають, що певні послідовності з /i/ можна кваліфікувати як дифтонги у традиційному розумінні цього слова; деякі розглядають в якості дифтонгів послідовності /ai, ui, oi, ae, ao, oe/ або /ai, ui, ae, au/, однак всі вони зауважують, що не можна говорити про справжній дифтонг, коли чітка морфологічна / семантична межа розділяє два голосні, як у слові 歯医者 /ha.i.sja/, стоматолог (цит. по: Кавакамі Шін, 1977; Аманума Ясуші та ін., 1989; Сайто Йошіо, 1997), а такі пари, як 会 /kai/, зустріч (одна ієрогліфічна основа; прим. авт.: тут і надалі ми використовуємо скорочення

«ІО») і 下位 /ka.i/, нижчий ранг (дві ІО), у певних діалектах сприймаються як різні (цит. по: Хашimoto Мантаро, 1977). Проте Лабрюн зазначає, що це не доводить, що між ними дійсно існує фонетична різниця (цілком можливо, що на сприйняття мовців сильно впливає письмо або морфологічна структура), і в експерименті, який він провів у 2001 році за допомогою Джьо Хакутаро, форми /ha.i.sja/ (歯医者, стоматолог) і /hai.sja/ (敗者, переможений) мали однакову фонетичну реалізацію [10].

Ікеда Юко використовує термін «збіг голосних», коли наводить приклад, як голосні [ae] «шикуються» один за одним у слові 帰る /kaeru/, і зауважує, що в японській мові немає таких дифтонгів, які зустрічаються в англійській (як [ou] у слові «so»), але часто так буває, що голосні просто йдуть підряд, як у словах あおい /aoi/, іє /ie/, まいかい /maikai/ тощо. Науковиця підсумовує, що люди, які мають дифтонги у своїй рідній мові, схильні сприймати і вимовляти японські голосні як згруповані, однак носії японської мови сприймають кожен голосний як окремих такт [16]. Хамажіма Бін також стверджує, що японська мова не має дифтонгів: японське /ai/ це просто поєднання /a + i/, а не одна одиниця [17] і скоріше перетворюється на довгий голосний, ніж на дифтонг, що ми можемо бачити на прикладах, які наводить науковець: あい /ai/ вимовляється як [ai], але з погляду на Японію в цілому, така вимова є нечастою і зустрічається у префектурах Акіта, Нагано, Айчі, Гіфу, Шізуока та в районі Токіо-Яманоте (стандартна японська мова). Більш поширеною є вимова /ai/ як [e:], наприклад, у префектурах Гумма, Сайтама, Канагава, Ніігата, Нагано, Шізуока, Айчі, Ішікава, Кіото, Міє, Вакаяма, Тотторі, Шімане, Ямагучі, Ехіме, на о. Кіюшю і в районі Токіо-Шітамачі (だいく /daiku/ [de:ku]; あかい /akai/ [ake:]). Є також інші регіонально обмежені варіанти як от [æ:], [æə], [ja:], [a:] тощо. Зі сходу на захід /ai/ трансформується в /e:/ → /ε:/ → /æ:/ [17].

Лабрюн вважає помилковим розглядати збіги голосних як дифтонги, оскільки немає фонетичних чи фонологічних доказів на підтвердження цього, і наголошує, що вони є просто послідовністю двох окремих вокальних ядер, кожне з яких має власну просодичну вагу, представлену однією горою. Дослідник аргументує це тим, що, на відміну від справжніх дифтонгів в інших мовах, по-перше, якість японських голосних у таких послідовностях істотно не відрізняється від того, коли вони реалізуються окремо (немає значної

поступової зміни якості першого голосного в бік другого, немає ні крещендо, ні декрещендо між голосними); по-друге, у повільному або обережному мовленні між двома голосними часто вставляється пауза, іноді навіть гортанна змичка. Сполучення [ai] в англійському слові «sky» не може бути артикульоване як два склади (/ska.i/), тоді як японське слово /ai/ [a.i] (愛, кохання) зазвичай вимовляється за два такти. Крім того, у таких сполуках другий голосний може бути ядром наголосу (かいぬし /kainusi/, власник домашньої тварини). Нарешті, в японській мові жодна послідовність двох голосних не є результатом дифтонгізації монофтонгу. Немає жодного прикладу еволюції «довгий голосний → голосний 1 + голосний 2», подібної до тих, що часто зустрічаються в романській чи германській фонології (напр., латинське «bene» [be:ne] → французьке «bien» [bjɛ̃]) [10].

Результати дослідження Отаки [15, с. 24–25] також демонструють великі відмінності між англійськими та японськими «дифтонгами». З точки зору когнітивних механізмів, склади мають концепцію ліній у геометрії (фрагменти, які формують ритм), а приголосні перед і після голосних (ядер) існують як точки з нульовою довжиною. Тому при утворенні і сприйнятті такої групи звуків її можна інтерпретувати як єдину лінію. Науковець зазначає: якщо припустити, що «в дифтонгах перший елемент має концепцію лінії як ядро складу, а другий має концепцію точки, подібно до приголосних», японські «дифтонги» (напр., [ai, аш] тощо), власне кажучи, не відповідають поняттю «дифтонг», оскільки другий елемент також має концепцію лінії – їх структура відрізняється від англійських дифтонгів, де другим елементом є крапка. Однак через відмінність ритмічної структури такі сполучення не відповідають і поняттю простого збігу звуків. У випадку «збігу голосних» обидва голосні звучать як єдине ціле (прим. авт.: як одна стопа), вони з'єднані ритмом, хоча не розглядаються як один склад. Таким чином, структура японського /ai/ відрізняється як від структури англійського «дифтонгу», так і від простої «послідовності голосних». На думку науковця, в ширшому сенсі його також можна розглядати як «дифтонг», проте, правда також в тому, що японські «дифтонги» реалізуються як «збіги голосних» під впливом зміни темпу мовлення та висоти тону. Отака наводить важливу деталь [15, с. 23] (цит. по: 「新版日本語教育辞典」, 2005), яка полягає в різниці між акуратною і неакуратною вимовою: «дифтонги» [ai, oi, ши, ae] можна знайти у природній вимові таких слів,

як はい /hajai/, おそい /osoi/, ねむい /nemui/, かんがえる /kangaeru/, але при обережній вимові спостерігається скоріше послідовність окремих голосних (напр., [a.i]).

Отже бачимо, що в японській мові ситуація досить схожа на українську. Безумовно, у швидкому мовленні певні сполучення голосних можуть звучати як дифтонги, наприклад, як у слові わるい /warui/ (що також було відображено в українських системах практичної транскрипції наших попередників: «варуй»). Однак одночасно з цим всі японські голосні є складотвірними (окрім другої частини довгого голосного), кожна з мор дорівнює такту, що стає очевидним при повільному чи обережному мовленні.

Також на додаткову увагу заслуговує послідовність /ei/, що зазвичай реалізується як [e:]: せんせい [sense:], вчитель або めいれい [me:re:], наказ. У більш формальному, консервативному мовленні, наприклад, у мові певних акторів чи співаків, вимова [ei] є частою [10]. Також це є звичайним явищем у діалектах префектур Міє, Вакаяма, Ехіме, Кōчі, на о. Кіюшю тощо (えいが [eiga]; とけい [tokei]) [17]. Ймовірно, вимова довгого /e/ як [ei] поширена саме під впливом письма (えい хіраганою), однак, наприклад, в орфоепічному словнику NHK [11], який фіксує вимову стандартної японської мови, можемо знайти саме センセー і メーカー. Лабрюн додає, що у деяких словах ваго, наприклад, おねえさん /one~san/, старша сестра, а також у недавніх запозиченнях, наприклад, メーカー /me~ka~/, виробник (maker), довге /e/ завжди залишається [e:], воно є «справжнім» довгим голосним. Те саме стосується /e~/ у словах ваго, які історично є результатом втрати інтервокального приголосного, навіть якщо такі /e~/ записуються як /ei/ каною, наприклад, 鱈 (えい → від えひ) [e:], скат (риба), 鱈 (かれい → від かれひ) [kare:], камбала (риба), 姪 (めい → від めひ) [me:], племінниця. Тим не менш часто можна зустріти вимову [ei], [karei] і [mei]. Орфоепічні рекомендації щодо цього типу слів розпливчасті, а часом навіть суперечливі [10]. Так, в орфоепічному словнику NHK [11] знаходимо エイ, カレー і メイ відповідно.

Досить легкий перехід /i/ в /e/ додатково демонструє реалізація як [e:] в розмовній чоловічій мові замість /ai, ae, oi/. Так, можна почути /ne~/ замість /nai/ (немає), /ome~/ замість /oma/ (ти) або /suge~/ замість /sugoi/ (жахливий) [10]. Також /oi/ вимовляється як [e:] у деяких префектурах регіонів Кантō, Чюбу, Кіюшю (しろい /siroi/ [e:re:]); [i] як [e] або [e] можна почути у регіоні

Тōхоку, північній частині регіону Кантō, префектурах Нагано, Нара, Шімане тощо (いろ /iro/ [ero]); [ie] може звучати як [e:] у префектурах Точігі, Сайтама, Гумма, Ніїґата, Яманаші, Шізуока, Хьōго тощо (みえる /mieru/ [me:ru]) [17].

На 42-му засіданні п'ятої Ради з питань японської мови 22-го березня 1961 року були представлені звіти щодо варіацій у словоформах, зокрема варіацій вимови. Серед них у Звіті 6, який стосувався явища «подовження дифтонгу» ([ei] → [e:], на прикладі варіацій слова «вчитель»: 「センセイ」 і 「センセー」), були описані результати двох опитувань Національного науково-дослідного інституту, де майже однакова кількість респондентів (від 45% до 54%) в рівній мірі віддали перевагу обом варіантам. Серед причин вибору форми 「センセイ」 37% респондентів назвали той факт, що воно «є вихідною формою слова»; «ввічливість слова» – 20%; «відповідність нормі та милозвучність» – 18%; «загальноновживаність та поширеність» – 17%. Серед причин вибору форми 「センセー」 33% респондентів назвали «простоту вимови»; «поширеність» – 32%; те, що воно «має тенденцію до змін» – 20%; «належність до розмовного стилю» – 15%; «загальноновживаність» – 12% тощо. З точки зору використання форма 「センセー」 більше вживалася дослідниками та викладачами національної мови, а форма 「センセイ」 – у газетах та в телерадіомовленні. Також згідно з дослідженням, проведеним японською телерадіокомпанією NHK, «подовження дифтонгу» не є загальнонаціональним явищем. У префектурах Кумамото, Міязакі, Каґошіма та Токусіма майже всюди вживається [ei], а також є випадки використання [ei] у префектурах Фукуока, Саґа, Наґасакі, Кōбі та Вакаяма. Японський орфоепічний словник 「日本語アクセント辞典」 (прим. авт.: станом на 1961 рік) також визнає обидва варіанти, зазначаючи, що [i] після [e] як у словах 「ケイケン」 (経験 /keiken/, *досвід*), 「セイカク」 (性格 /seikaku/, *характер*) вимовляється як довгий звук у поскладовому мовленні, а також повсякденній, природній і чіткій вимові. Зважаючи на сказане вище, прийнятними є обидва варіанти вимови [18]. Цікаво, що у цьому ж словнику видання 2016 року можемо бачити запис слова «сенсей» як センセー [11].

Лабрюн наводить думку, що у випадках, коли існує морфологічна межа між /e/ та /i/, теоретично послідовність вимовляється як [ei], а не як [e:]: 迷路 (めい.ろ, [me:ro]), *лабіринт* сегментально відрізняється від 目色 (め.いろ, [meiro]), *колір очей*, та одночасно з цим існує низка винятків,

наприклад, (цит. по: Аманума та ін., 1989) 毛糸 (け.いと), *вовняна нитка*, реалізоване як [keito] або [ke:to], 毛色 (け.いろ), *колір волосся*, реалізоване як [ke:ro] або [keiro] [10]. В орфоепічному словнику NHK [11] можемо знайти ці слова, записані як メーロ (*лабіринт*) і メイロ (*колір очей*); ケイト (*вовняна нитка*), ケイロ (*колір волосся*).

Таким чином маємо чотири різновиди /ei/-/e~/: (1) довге /e/ в межах однієї Ю, яке записується як えい, але звучить як [e:]; (2) збіг голосних /e.i/ на стику різних Ю, яке більш вірогідно звучить як [ei]; (3) довге /e/ в межах однієї Ю, яке записується як ええ (у словах *ваго*) або エー (у *гайрайго*) і звучить як [e:]; (4) збіг голосних /e.e/ на стику різних Ю, яке звучить як [ee] чи [e:] (зустрічається рідко, як, наприклад, у слові 乗換駅 (のり.かえ.えき, [no:rikaekki]), *пересадочна станція*).

Враховуючи, що при швидкому чи неакуратному мовленні сполучення /ai, ui, ei, oi/ дійсно можуть звучати зливо як дифтонги, ми підтримуємо пропозицію попередників записувати їх (лише в межах однієї Ю) як «ай, уй, ей, ой»: «мірай» (み.らい, *майбутнє*), «сенсей» (せん.せい, *вчитель*), «суйден» (すい.でん, *водопровід*). Однак, якщо розглядати всі сполучення з /i/ як «дифтонги», які *завжди* варто транскрибувати як «ай, уй, ей, ой», можемо спіткнутись об передачу українською такого слова, як, наприклад, 可愛い /kawaii/ (*милий*). Це слово є прикметником, останнє /i/ в ньому – флексія, а передостаннє – частина другого ієроґліфа. Відповідно ми можемо розділити його на морфемні частини як か.わい.い /ka.wai.i/. У спільнокореневих словах 可愛がる /kawaigaru/, *любити* чи 可愛らしい /kawairasii/, *гарненький* звучання ієроґліфа 愛 без проблем можливо передати як «ай» і отримати «кавайгару», «кавайрашії». Однак, якщо розглядати читання 愛 як нерозривний «дифтонг» (/ка.вай.і/), українською отримаємо «кавайі» (але в українській мові сполучення /йі/ немає, йому відповідає літера «ї») або «кавайї», якщо враховувати, що «ї» після голосного передається як «ї» згідно українського правопису (в такому варіанті з'являється додаткове подвоєння приголосного, що ще більше віддаляє нас від оригіналу). Якщо ж розглядати збіг голосних саме як збіг голосних в межах однієї Ю, отримаємо більш адекватне «каваї(і)». Щодо флексії, то що варіант «ї» після «ї» («каваїї»), що подвоєння «ї» («каваїї») не видаються зручними. Таким чином в цьому конкретному слові нам не лишається нічого окрім як ігнорувати подовження і лишити варіант «каваї», враховуючи також, що «ї» реалізується як подвій-

ний звук (й + і). Що стосується спільнокореневих слів, які ми навели вище, актуальним лишається задля уникнення плутанини спиратися на структуру слова, де /ai/ існує в межах однієї ІО, і таким чином отримуємо «кавайгару» і «кавайраші» (а також інші форми прикметника «кавай»: か. わい. く. ない → «кавайкунай»; か. わい. かつた → «кавайкатта»). Крім цього можемо пригадати такі схожі за ситуацією прикметники як 格好良い /kakkoi/, *крутий* і 頭が良い /atamagai/, *розумний*. Обидва слова містять (прикметник) いい наприкінці, який стоїть після голосного (з поправкою, що потенційні сполучення «ой» і «ай» розташовані не в межах однієї ІО, а на стику морфем). В цих випадках також видається доречним зберігати правильне написання першого по порядку сполучення, ігноруючи третій голосний: «каккої», «атамагаї».

Запис японського /i/ як «ї» після голосних пропонували Федоришин М. [9], як ми згадували вище; Рубель В. [7, с. 152]: «...у варіантах, коли означений звук фігурує наприкінці слова, враховуючи японське оригінальне звучання, прийнятнішим виглядає варіант *ї* (акаї)»; Бондар О. [2, с. 9]: «Щодо передачі звука [i] після голосних, то і стосовно японської мови актуальним залишається загальне правило [...], за яким *ї* пишуть після голосного, за винятком, якщо це складне слово, у якому перша частина закінчується голосним, а друга частина розпочинається з [i]»; Коваленко О. [4, с. 210]: «Голосна /i/ записується як *ї* (1) в сполученнях /ai, ii, ui, ei, oi/ ([a.i], [i.i], [u.i], [e.i], [o.i]) на початку складу в середині слова; (2) перед апострофом». Ми підтримуємо пропозицію попередників щодо «аї, уї, еї, ої» для запису сполучень /a.i, u.i, e.i, o.i/ на стику ІО в межах одного кореня: «каї» (か. い, *нижчий рівень*), «кеїто» (け. いと, *вовняна нитка*). І таким же чином пропонуємо записувати збіги голосних на стику морфем (коренів і афіксів) у дієсловах, прикметниках і віддієслівних іменниках: 追い込む, *заганяти* → «оїкому»; 老いる, *старіти* → «оїру»; 書いている, *пишу* → «каїтеїру»; 小さい, *маленький* → «чіїсаї»; 低い, *низький* → «хікуї». Також ми підтримуємо пропозицію Бондара О. зберігати «ї» на початку другого кореня у складних словах: 自己意識, *самосвідомість* → «джіко-ішікі». Крім цього варто згадати поєднання іменників з ввічливим префіксом 御 («о», «го»): його пропонується писати, також відділивши від слова дефісом, а /i/ записувати як «ї» на початку слова: お祝い, *святкування* → «о-іваї»; お医者さん, *доктор* → «о-ішысан».

Коваленко О. зазначає [4, с. 210], що запис японського /i/ через «ї» пов'язаний винятково з правилами української орфографії і в сучасній японській мові звука [ji] («ї») немає. Однак, на нашу думку, додатковим виправданням вживання «ї» можуть бути не лише правила українського правопису [8, § 129, II], а і той факт, що ми не можемо стверджувати про повну відсутність йотування в цьому голосному. Так, можемо почути вимову/i/як[ji]удіалектахпрефектурАкітаіЯмагата (いと /ito/ [jido]; いた /ita/ [jida]) та як [ju] у префектурах Івате, Міягі, Ямагата, Точігі, Гумма, Нара, Хьōго тощо (いわい /iwai/ [juβai]). Досить часто іく /iku/ (行く) вимовляється як いく /juku/ [17]. Сюди ж пригадаємо слово 言う /iu/ і його форму 言えば /ieba/, які звучать як /ju~/ та /jeba/ відповідно. Те саме стосується голосного /e/, який може реалізовуватись як [je] не лише в старояпонській мові (навіть зараз такі слова як 円 /en/ (*єна*) і 江戸 /edo/ (*м. Едо*) романізуються як «уен» і «Yedo»), а і на сьогоднішній день у префектурах Івате, Фукушіма, Яманаші, Гіфу, Шізуока і на всьому о. Кюшю (まえ /mae/ [maje]; えだ /eda/ [jeda]) [17]. Тут ми погоджуємося з пропозицією Коваленка О. [4, с. 210] частково керуватися правилами українського правопису [8, § 130, 1] і записувати /e/ як «е» після голосного /i/, оскільки, також враховуючи власні спостереження, йотація /e/ найбільше відчутна саме після /i/: 前, *перед* → «має»; 声, *голос* → «кое»; але 家, *дім* → «іє»; 見える, *видно* → «мієру»; 三重県 → *префектура «Міє»*.

Окремо звернемо увагу на сполучення /ei/, яке може виступати і як збіг голосних, і як довге /e/. В контексті транслітерації довге /e/ в межах однієї ІО (えい у словах *ваго-канго*) передаємо як «ей»; у випадку довгого /e/ у словах *гайрайго* (エー) або у словах *ваго* (ええ) попередньо передаємо його як «еє».

Висновки. Отже, можемо відзначити, що українські науковці, які досліджували японські голосні, точно віднайшли їхні українські відповідники, але хибно визначили «збіги голосних» в японській мові як традиційні «дифтонги». Причиною цього є те, що такі звукосполучення іноді можуть сприйматися як «дифтонги» на слух через індивідуальні особливості мовлення, хоча структурно ними не є. Також ми детально розглянули збіги японських голосних з точки зору їх позиції у слові, на базі чого можемо вивести наступні правила їх *транскрибування / транслітерації* українською мовою.

Збіги голосних в одній ІО чи на стику різних ІО

/ai, ii, ui, oi/ → «ай, ії, уї, ой»: 会社 (かい. しゃ) «кайшя»; お兄さん (お. にい. さん) «о-ніі-сан»; 杭 (くい) «куй»; 恋人 (こい. びと) «койбіто».

Особливий випадок: /ee, ei/ → [ē] для транскрипції (макрон за західною традицією), «еє, ей» для транслітерації (попередньо довгота голосних позначена подвоєнням літер): メートル [мётору], «меетору»; 先生 (せん. せい) [сенсē], «сенсей».

/a.i, i.i, u.i, e.i, o.i/ → «аї, ії, уї, еї, ої» (у випадку «і» на початку другого кореня у складному слові: «а-і, і-і, у-і, е-і, о-і»): 狛犬 (こま. いぬ) «комаїну»; 黄色 (き. いろ) «кііро»; 福井 (ふく. い) «Фукуї»; 毛糸 (け. いと) «кеїто»; 自己意識 (じ. こ. い. しき) «джіко-ішікі».

/ia, i.a, ua, u.a, ea, e.a, oa, o.a/ → «іа, уа, еа, оа»: ピアノ «піано»; 不安 (ふ. あん) «фуан»; 手当て (て. あて) «теате»; 粗悪 (そ. あく) «соаку».

/au, a.u, iu, i.u, eu, e.u, o.u/ → «ау, іу, еу, оу»: 羽団扇 (は. うちわ) «хаучіва»; 貸し売り (かし. うち) «кашіурі»; 毛裏 (け. うち) «кеучі»; 子馬 (こ. うま) «коума».

/ae, a.e, ie, i.e, ue, u.e, oe, o.e/ → «ає, *іє, ує, оє»: 考える (かんがえ. る) «кангаєру»; 見える (みえ. る) «мієру»; 上 (うえ) «ує»; 声 (こえ) «коє».

/ao, a.o, io, i.o, uo, u.o, eo, e.o/ → «ао, іо, уо, ео»: 青木 (あお. き) «Аокі»; 鼻音 (び. おん) «біон»; 魚の目 (うお. の. め) «уономе»; 据え置き (すえ. おき) «суюкі».

Збіги голосних на стику різних морфем (у дієсловах, прикметниках, віддієслівних іменниках, іменниках з префіксом 御)

/a.i, i.i, u.i, e.i, o.i/ → «аї, ії, уї, еї, ої»: 怖い (こわ. い) «коваї»; 易しい (やさし. い) «ясашіі»; 聞いて (き. いて) «кііте»; 悪い (わる. い) «варуї»; 聞いている (き. いて. いる) «кіітеіру»; 鋭い (すど. い) «сурудої»; 思い (おも. い) «омої» (від 思う «омоу»).

Особливий випадок: 可愛い (か. わい. い) «каваї»; 頭がいい (あたま. が. い. い) «атамагаї».

/a.u, i.u, u.u, e.u, o.u/ → «ау, уу, оу»: 買う (か. う) «кау»; 吸う (す. う) «суу»; 浴う (そ. う) «соу».

Особливий випадок: 言う (い. う) «юу».

/o.a, o.i, o.y, o.e, o.o/ → «о-а, о-і, о-у, о-є, о-о»: ご案内 (ご. あん. ない) «го-аннай»; お医者さん (お. い. しゃ. さん) «о-ішя-сан»; お家 (お. うち) «о-учі»; お偉いさん (お. えら. い. さん) «о-ераї-сан»; お思いになる (お. おも. い. に. なる) «о-омої ні нару».

Зауважимо також, що проблема запису японських голосних українською мовою не є повністю вирішеною, оскільки на додачу до псевдодифтонгів окрему складність становлять питання передачі українською мовою японських довгих та редукованих (глухих) голосних. Наше дослідження японських звуків триває.

Список літератури:

1. Біляніна Т., Соколовська М. Методичні рекомендації до вивчення дисципліни «Основна іноземна мова (японська)». Дніпропетровськ: РВВ ДНУ, 2012. 32 с.
2. Бондар О. Японські запозичення в українській мові: правила написання. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Східні мови та літератури*. 2012. № 18. Р. 5–9.
3. Бондаренко І. Транскрипція японської лексики літерами українського алфавіту. *Записки з українського мовознавства*. 1999. № 7. Р. 77–88.
4. Коваленко О. Система японсько-української практичної транскрипції. Фонетичний аналіз. *Збірник наукових праць Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії*. 2012. Т. XXIX. С. 197–215.
5. Комарницька Т., Комісаров К. Сучасна японська літературна мова. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. Т. 1. 320 с.
6. Кочерган М. Вступ до мовознавства: Підручник. Київ: Академія, 2001. 368 с.
7. Рубель В. Транскрибування японських слів засобами української мови: проблеми і пропозиції. *Східний світ*. 2009. № 4. Р. 151–156.
8. Український правопис / ред.: Є. Мазніченко та ін. Київ: Наукова думка, 2019. 390 с.
9. Федоришин М. Українська транскрипція японської мови. Методичний посібник з основ японського письма: фонетична транскрипція. Львів: Львівська політехніка, 1994. 27 с.
10. Labrone Laurence. *The phonology of Japanese: rev. and updated ed.* Oxford: Oxford University Press, 2012. 320 p.
11. NHK 日本語発音アクセント新辞典 / ed. by NHK放送文化研究所. 東京: NHK出版, 2016. 1764 p.
12. Okada Hideo. *Japanese. Handbook of the International Phonetic Association: A Guide to the Use of the International Phonetic Alphabet* / ed. by International Phonetic Association. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. P. 117–119.
13. Pompino-Marschall B., Steriopolu E., Żygis M. Ukrainian. *Journal of the International Phonetic Association*. 2017. Vol. 47, № 3. P. 349–357.

14. Vakulenko M. Ukrainian vowel phones in the IPA context. *Govor*. 2018. Vol. 35, № 2. P. 189–214.
15. 大高 博美. 二重母音と連母音の違いは何か? – 音節構造から比較する英語と日本語の二重母音 –. *言語と文化*. 2016. Vol. 19. P. 1–29.
16. 池田 悠子. やさしい日本語指導5 音韻・音声<Kindle版>. 5th ed. 東京: アークアカデミー, 2020. 164 p.
17. 浜島敏. 日本語の音声・アクセント: 外国人のための発音練習<Kindle版>. 東京: 22世紀アート, 2021. 176 p.
18. 語形の「ゆれ」の問題. 発音の「ゆれ」について (報告) 2. 文化庁. URL: https://www.bunka.go.jp/kokugo_nihongo/sisaku/joho/joho/kakuki/05/bukai02/08.html (дата звернення: 20.10.2023).

Dementieva T. S., Vozniuk H. A. THE FEATURES OF JAPANESE VOWELS' CONVERSION TO UKRAINIAN LANGUAGE: THE ISSUE OF VARIANTS AND “DIPHTHONGS”

The paper is devoted to the analysis of Japanese vowel sounds and the search for their closest variants in Ukrainian language, as well as to the problem of Japanese “diphthongs” and the ways of practical transcription / transliteration of these sound combinations into Ukrainian. In the works of Ukrainian scholars devoted to Japanese phonetics or transcription of Japanese into Ukrainian, in most cases we can find references to “diphthongs”, but there is no argumentation for their existence.

The paper examines, analyses and compares Japanese and Ukrainian vowel sounds; highlights the problems of defining diphthongs and finds out that diphthongs in the traditional sense are absent in both languages. In Japanese, the term “sequence of two different vowels” is used to describe vowel combinations, and there is some ambiguity between it and the concept of “diphthong”. It has been determined that the perception of sequences of two different vowels as diphthongs is influenced by the speed and accuracy of speech, as well as the rhythmic structure of the Japanese language. We have also analysed the pronunciation of the /ei/ combination and, in the context of transcription / transliteration, we have identified four varieties of this sound combination in modern standard Japanese. We also considered variants of writing in Ukrainian not only for nouns, but also for words with variable elements, as well as complex cases with a sequence of more than two vowel sounds. The work presents the rules of transliteration of all possible combinations of Japanese vowel sounds of different qualities both within the same hieroglyphic base and at the junction of morphemes, while, if possible, the rules of combining vowel sounds in the Ukrainian language were also taken into account.

Key words: *Japanese language, Japanese phonetics, vowel sounds, diphthongs, transcription, transliteration.*